

Nüvədinin əzəli də, indisi də nüvədililərə məxsusdur...

Ermənistanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra Zəngəzur ələ keçirən və Yuxarı Qarabağın muxtariyyətinə nail olan ermənilər Azərbaycan torpaqlarının Ermənistan SSR-ə birləşdirilməsi planından əl çəkmir, bütün vasitələrdən istifadə edərək aborigen türklər (azərbaycanlı) tarixi yurdlarından çıxarmaq, öz ərazilərini Azərbaycan torpaqları hesabına genişləndirmək istəyirdilər.

Azərbaycan torpaqlarının Ermənistan verilmişində RK(b)P Zaqafqaziya Diyar Komitəsi və Zaqafqaziya SSRİ MİK-nin xüsusi rolu olmuş, onların iştirakı ilə Azərbaycan torpaqları hissə-hissə kəsilərək Ermənistan SSR-ə verilmişdi. Ermənilər Azərbaycanın Naxçıvan və Yuxarı Qarabağ vilayətlərini Ermənistan birləşdirə bilməyə yeni planlar cızır, xüsusən də mərkəzin onlar üçün yaratdığı şərait və Azərbaycan rəhbərlə-

rinin "səxavəti" ərazi məsələsinin gələcək həlli istiqamətində onların fəaliyyəti stimullaşdırırdı.

Zaqafqaziya MİK RH-nin qərarı ilə 1927-ci ildə və 1929-cu il fevralın 18-də Azərbaycan SSR-in Naxçıvan MR-dən ərazisi 657 kvadrat km olan 10 kənd, Ordubad rayonundan isə Qərçivan və Kilit kəndinə məxsus torpaqlar (Meğriyə verilib) Ermənistan SSR-in tərkibinə keçirilmişdi.

Zəngəzurun Qərb hissəsi 1920-ci ildə Ermənistan veriləndə qəzanın kəndləri olmuş Lök (Vartanidzor), Maralzəmi, Lehvaz, Tey və digər kəndlər də Ermənistanın inzibati tabeliyinə keçmişdi. Cəbrayıl qəzasına aid Aldəvə və As-tazurun 1926-cı ildən əvvəl, Qərçivan, Erməzir, Tuğut və Nüvədinin 1929-cu ildə Ermənistan verilmişdi ilə Azərbaycanla Naxçıvan arasında 46 km-lik dəhliz yaradılması və bu torpaqların bir-birindən təcridi ilə nəticələnməmişdi.

Azərbaycan SSR-in Cəbrayıl qəzasından daha üç kənd - Nüvədi, Ernəzir, Tuğut kəndləri Zaq.MİK-in 1929-cu il 18 fevral qərarı ilə (iclasın sədri M.Sxakaya, üzvlər - D.Bünyadzadə, M.C.Bağirov, A.Dolidze, V.Sturua, İ.Tağıyev, A.Şavərdov, S.Yaqubov) Ermənistan SSR-ə verilmiş, bu kəndlərin bazasında 1930-cu ildə Meğri qəzası yaradılmışdı.

Adı çəkilən kəndlər Ermənistan verildikdən sonra - 1939-cı ildə Tuğut və Ernəzir kəndləri yerli hökumət tərəfindən "perspektivsiz" adı ilə ləğv edilmiş, Tuğut erməni kəndi Şvanidzora, Ernəzir isə Nüvədi kəndinə birləşdirilmişdi. Ona qədər Naxçıvanla Azərbaycan demiryolu boyu on kilometr ayırırdısa, bu üç kəndin verilmişindən sonra anklav daha da genişlənməmiş, qırx altı kilometrlik məsafə yaranmışdı.

Ulu öndər Heydər Əliyev bu məsələlərdən danışarkən bildirdirdi ki, o dövrdə və sonralar təkə Naxçıvan torpaqları yox, Azərbaycanın başqa bölgələrindən də torpaqlar, təəssüf ki, əldən getmişdi: "İndi bizi Naxçıvandan ayıran sərhəddən demir yolu ilə getsək, təxminən 46 kilometr məsafə - Ermənistanı İrana bağlayan məsafə əldən gedibdir. O vaxt, həta Zəngəzur Ermənistan verilən zaman da onun ərazisi o qədər deyildi. Dünən biz xəritə ilə baxırıq - onun Araxa çıxan ərazisi 10 kilometr olubdur. Amma sonradan o tərəfdən, Naxçıvana

daxil olan kəndlər əldən alınmışdır. Ermənilər bu tərəfdən, yəni Zəngilandan - o vaxt Zəngilan deyildi, Cəbrayıl qəzası hesab olunurdu - bir hissəni al, Ermənistan qatarla 10 kilometrlik məsafəni indi 46 kilometr ediblər. Bilirsiniz, bunlar hamısı gedən proseslərdir, amma bizim zərərimizə olan proseslərdir. Bunlar bizim torpaqlarımızın bax, beləcə, tədricən əldən getməsi prosesidir. Ermənilərin məqsədi Naxçıvanı Azərbaycandan ayırmaq, onun anklavını genişləndirmək, gələcəkdə Ermənistanın tərkibinə qatmaq idi".

Uzun müddət belə bir yanlış fikir formalaşdırılıb ki, guya Nüvədi kəndinin Ermənistan birləşdirilməsində kənd ağsaqqallarının xüsusi iştirakı olmuş, kənd əhalisi öz xahişi ilə könüllü olaraq Ermənistanın tabeliyinə keçmişdir. Sənədlər göstərir ki, bunun heç bir əsası yoxdur. Əvvəla, o dövrdə xalqın, əhalinin hansı istəyi nəzərə alınır? İkincisi, tək Nüvədi kəndi yox, üç kənd bu illərdə eyni vaxtda, eyni tarixdə bir iclasın çıxardığı qərarla Ermənistan verilmişdi. Üçüncüsü, Nüvədi əhalisi bu tarixi haqsızlıqla heç vaxt barışmamış, milli kimliyini, özünəməxsusluğunu qoruyub saxlamışdır.

Ermənistan rəhbərləri isə bu kənddən can qurtarmaq üçün daim yollar axtarırdılar. Belə bir fürsət onların əlinə İkinci Dünya müharibəsindən sonra düşdü. SSRİ Nazirlər Sovetinin İ.V.Stalinin sərəliyi ilə qəbul etdiyi "Kolkoxçuların və başqa azərbaycanlı əhalinin Ermənistan SSR-dən Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında" 23 dekabr 1949-cu il tarixli, 4083 sayılı qərarı ermənilərin mərkəzi siyasətinin reallaşmasına gətirib çıxardı. Bu əmansız köçürmə siyasətinin həyata keçirilməsi nəticəsində 100 mindən yuxarı soydaşımız erməni xislətinin qurbanına çevrildi.

Köçürmə illərində Meğri rayonun Nüvədi kəndinin əhalisi də erməni rəhbərlərinin hədəfində idi. Azərbaycanlıların Kür-Araz ovalığına köçürülməsinə dair planda Nüvədi kəndinin köçürülməsi nəzərdə tutulmasa da, Meğri (Mığrı) rayon rəhbərliyinin nümayəndələri bu məqsədlə dəfələrlə kəndə gəlmiş, kəndi köçürməyə ağsaqqalların razılığını almaq istəmişdilər. Nüvədi əhalisinin Mingəçevirə köçürülməsi nəzərdə tutulsa da, onlar dogma yurdlarından köçmək istəmirdilər. "Qırmızı sərdi" kolxozunun idarə heyətinin sədri Cəbrayıl Məmmədovun, partiya katibi Məmməd Rüstəmovun, kənd sovetinin sədri Əbili Babatovun birliyi, həmrəyliyi sayəsində kənd sakinləri köçürülmə palanının həyata keçirilməsində iradə və qətiyyətli idilər.

Dövlət Tarix Arxivində işləkən əldə etdiyim Nüvədi sakinlərinin Stalinə ünvanlıqları sənəd də bir çox məsələyə aydınlıq gətirir. Stalinin nüvədililərin bu ərizəsinə nə cavab verdiyi ilə bağlı arxivdə heç bir sənədə rast gəlməyəm, bu sənəd Nüvədi kəndinin Ermənistan verilmişdi kimi tarixi cinayətə imza atmış rəhbərlərə bir üsyan idi. Nüvədinin Zəngilan ərazisinə aid edilməsi xahişi ilə 23 aprel 1948-ci ildə kənd kolxozçuları adından SSRİ Nazirlər Sovetinin sərəliyinə ünvanlanmış məktubda deyilirdi:

"Yoldaş Stalin!

Bu ilin aprelində bizə bildirdilər ki, biz Azərbaycana köçməliyik, çünki Ermənistan azərbaycanlıları Azərbaycanda yaşamağı istəyirlər. Bizim Nüvədi kəndi bu iki respublikanın sərhədində yerləşir. 1920-ci ilə qədər (1929-cu ilin 18 fevralına qədər - Ə.Q) bu kənd

Azərbaycan SSR-in Zəngilan rayonuna aid olub, lakin sonra Ermənistan SSR-in Meğri rayonu ərazisinə qatılıb. Daha sonra çəkilən demiryol xətti bu iki rayonu birləşdirdi.

Bundan çıxış edərək, Səzən çox xahiş edirik ki, bizi köçürmədən sadəcə Nüvədi kəndimizi 1920-ci ilə qədər olduğu kimi Azərbaycan SSR-in Zəngilan rayonuna aid edəsiniz. Ümid edirik ki, sevimli rəhbərimiz bizim xahişimizi rədd etməyəcək".

Kənd sakinlərinin ölkə rəhbərinə göndərdikləri məktuba nə cavab verildi-yi barədə arxiv sənədində rast gəlməsək də, məsələnin koskin qoyuluşu Ermənistanın daşnak xislətli rəhbərlərinin mərkəzi planının həyata keçirilməsinin qarşısını aldı, onların bu türk (azərbaycanlı) kəndini köçürmək siyasətini iflasa uğratdı.

1927-29-cu illərdə haqqında danışdığımız kəndlər və bir sıra başqa torpaqlar Ermənistan SSR-ə verilmişdi, iki respublika arasındakı bu ərazilər "mübahisəli" hesab olunduğuna görə Azərbaycan SSR hökuməti tərəfindən tanınmamışdı.

XX əsrin 60-cı illərinin axırlarında Ermənistan rəhbərliyi 1927-29-cu illərdə Ermənistan verilmiş torpaqların tanınması üçün təşəbbüs göstərdi. Sov.İKP MK öz kollegiya iclaslarında bir neçə dəfə mübahisəli torpaqlara dair məsələnin birdəfəlik həllini müzakirə etmiş, bununla bağlı Azərbaycan rəhbərliyinə müəyyən təzyiqlər də göstərmişdi. Mərkəzi Komitənin 23 iyun 1968-ci il tapşırığına uyğun olaraq SSRİ Nazirlər Soveti Azərbaycan və Ermənistan arasında torpaq mübahisəsi məsə-

ləsinə baxaraq bir sıra tədbirləri nəzərdə keçirmişdi. Nazirlər Sovetinin qəbul etdiyi qərarla Zaqafqaziya MİK tərəfindən 1927-1929-cu illərdə təsdiqlənmiş sərhədlərin dəyişilməzliyi tanınır, iki respublika arasında çəkilmiş sərhədlər Ermənistan və Azərbaycan Ali Sovetinin Rəyasət Heyətində bir daha baxılması tapşırılırdı.

Sov.İKP MK və SSRİ Nazirlər Sovetinin bu qərarına uyğun olaraq 1968-ci ilin 26 noyabrında Azərbaycan KP MK bürosunda "Azərbaycan SSR və Ermənistan SSR arasında sərhədlər haqqında" məsələyə baxılaraq qərar qəbul edildi. Qərarla göstərilirdi ki, Azərbaycan KP MK iki respublikanın kolxozları arasında mübahisəli sərhədlər məsələsinə baxmış, Zaq.MİK tərəfindən 1927-29-cu illərdə qəbul edilmiş qərarların təsdiqlənməsi üçün müvafiq sənədlərin Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinə təqdim olunması barədə tapşırıq vermişdir. Azərbaycan KP MK bürosunun 1968-ci il 26 noyabr qərarına əsasən, Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti 1969-cu il 7 may tarixli fərmanı ilə Zaq.MİK tərəfindən 1927-29-cu illərdə verilmiş qərarı ratifikasiya etdi. Beləliklə, Sov.KP MK-nın göstərişi ilə ermənilərin çoxdankı istəyi reallaşdı, Nüvədi kəndi 19000 ha torpaq sahəsi ilə birlikdə hüquqi cəhətdən Ermənistanın tabeliyinə keçdi.

Ulu öndər Heydər Əliyev 1998-ci ilin 14 yanvar tarixli məruzəsində bu məsələ ilə bağlı bildirdirdi: "...1968-ci ilin 14 fevral tarixli qərarı. Ermənilər Naxçıvanın Səderək rayonu ərazisindən bir qisim torpaqlara, Ordubad tərəfdən Meğri ilə sərhəd olan torpaqlara, Gədəbəyin Tağlar kəndinə, Qazax, Qubadlı, Laçın torpaqlarına iddia edirdilər..."

Mən 1969-cu ilin iyul ayında birinci katib seçildəndən sonra bu məsələləri mənəm qarşıma qoydular. Moskvadan da çox böyük təzyiqlər edirdilər ki, qə-

rarın icrasına sərəncam verin. Dedim bilirsiniz, qərar mayda qəbul olunub, əgər iyul ayına qədər icra edilməyibsə, imkan verin mən onu araşdırım. Şübhəsiz, mən araşdırdandan sonra gördüm ki, buna razılıq verə bilmərəm. Mən razılıq verə bilmərəm. Nə qədər ki mən Azərbaycanda işlədim, o qərar həyata keçmədi. 1985-ci ildə Ermənistan tərəfi həmin qərarın həyata keçməsinə nail oldu..."

Sov.İKP MK katibliyinin göstərişi və qərarı ilə 1969-cu il noyabrın 17-də Azərbaycan KP MK-nın I katibi H.Əliyev, Ermənistan KP MK-nın I katibi A.Koçinyan və SSRİ Kənd Təsərrüfatı Naziri V.Maskeviç arasında bu "mübahisə" ilə bağlı yenidən sənəd imzalanmışdı. Azərbaycan torpaqlarının Ermənistan verilmişinə dair qərarın icrasının Heydər Əliyev tərəfindən dayandırılması bir müddət erməni dairələrində ümitsizlik yaratsa da, imkan düşdükcə onlar bu istiqamətdə təşəbbüs göstərirdi, Azərbaycana ərazi iddiasını gerçəkləşdirmək üçün mərkəzi üsullardan istifadə edirdilər.

Yenidənqurma illərində ölkənin bütün regionlarında mərkəzdənqayma meyillərinin gücləndiyi bir vaxtda ermənilər dağılmaqda olan imperiyanın xarabalıqları altından böyük bir ərazi ilə çıxmaq istəyirdilər.

Bir məsələni də deyim ki, Heydər Əliyevin hakimiyyətdə olduğu illərdə Azərbaycanın bir qisim torpağı belə Ermənistan verilmişdi. Ulu öndər ermənilərin ərazi iddialarının reallaşması qarşısında ən böyük maneə idi. Onun Siyasi Büro üzvlüyündən və SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini vəzifəsindən istefasından sonra bunu fürsət bilən ermənilər keyli fəallaşdılar, Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları irəli sürməyə başladılar. Ermənistan dövlət səviyyəsində həyata keçirilmiş deportasiya nəticəsində 1988-ci ilin əvvəlindən dekabrın 5-nə qədər 250 000 mindən çox azərbaycanlı ata-baba yurdundan didərgin salındı. Buna baxmayaraq 1500 nəfər əhalisi olan Nüvədi kəndi yaşayış yerini tərk etməmişdi, kənd camaatı erməni faşistlərinə qarşı mərdliklə mübarizə aparır, müdafiə olunurdu. 1988-ci ilin noyabr ayının 26-da erməni silahlı birləşmələri əhalini çıxarmaq məqsədilə Nüvədiyə hücum çəksə də, kəndin özünümüdafiə dəstələri onları geri oturtmuş, ermənilərin kəndə girməsinə imkan verməmişdi.

Bundan sonra rayon rəhbərliyi kəndə təzyiqlər göstərməyə başlamışdı, kəndin elektrik xətti kəsilmiş, əhaliyə orzaq göndərilməsi dayandırılmışdı. 1989-cu ilin

oktyabr ayının 10-da kolxoz sədri və beş kolxozçu rayon mərkəzində ermənilər tərəfindən girov götürülmüşdü. Bakı şəhərinin hərbi komendantı general Smslovun işə qarışması nəticəsində girovlar azad edilmişdi. Kolxoz sədri M.Amanovdan Ermənistan Ali Sovetinin deputatlığından imtina etməsi tələb olunmuş, kolxozun yük maşınları qənimət kimi ələ keçirilmişdi.

Oktyabrın 11-də Nüvədi əhalisinin ümumi yığıncağı kəndin keçmişdə olduğu kimi Azərbaycan Respublikasının tabeliyinə keçməsi haqqında qərar qəbul edilmiş və bu qərarı qanunlaşdırmaq üçün Azərbaycan SSR Ali Sovetinə, Zəngilan rayon XDS-yə müraciətlər qəbul olunmuşdu. Ancaq bu müraciətlər cavabsız qalmış, kəndin müdafiəsi üçün Azərbaycan hökuməti tərəfindən tədbir görülməmişdi.

1990-cı ilin mart ayının 20-də erməni silahlı birləşmələri kəndə hücum çəkmiş, kəndin özünümüdafiə qüvvələri və sovet hərbiçiləri 6 saat daşnaklara müqavimət göstərmişdilər. Aprelin 24-də kənd uğrunda yenidən ağır döyüş başlanmış, bu döyüşdə əsgər Yevgeni

Yurçenko daşnaklar tərəfindən öldürülmüşdü. Ermənilər bu hücumda 13 nəfər itirərək öz mövqelərinə çəkilmişdilər.

Ermənistan rəhbərliyi bu vəziyyətlə heç cür barışa bilmir, kənd əhalisi isə öz yurdundan çıxmaq istəmirdi. Nüvədi orta məktəbinin direktor müavini Həzi Musayev Meğri rayon prokuroru Zəhrab Harutyunyana açıq məktubunda yazırdı: "Bizim kəndi tərk etməməyimiz başlıca səbəbi Vətənə, torpağa məhəbbət və bağlılığımızdır. Sizə və sizin rəhbərliyə dəqiq məlumdur ki, Nüvədi həqiqətən Azərbaycan torpağıdır. Sadəcə olaraq 1969-cu ilin 7 may tarixli qərarı ilə başa bəla rəhbərlərimiz bu torpağı sizə "pay" vermişlər. Nüvədidə bizim yaşamağımız üçün sizin narahatlıq keçirməyiniz əbəsdir. Nüvədinin əzəli də, indisi də nüvədililərə məxsusdur..."

Şahidlərin ifadəsinə görə, kənd əhalisini ermənilərdən "qoruyan" rus ordusu əsgərlərinin özləri də kəndə güllə yağdırırmışlar. Polkovnik Şeropyov və podpolkovnik Merkulov demək olar ki, hər gün kəndə gəlir, əhalinin kənddən çıxması üçün canfəşanlıq göstərmişlər. Ermənilər tez-tez rus hərbiçilərinin yerləşdiyi hərbi kazarmaya gəlib-gedirdi, kəndin müdafiə nöqtələrini öyrənir, rus əsgərləri ilə birlikdə əhalinin kənddən çıxarılması planını hazırlayırmışlar.

Nüvədi kənd əhalisinin Azərbaycan xalqına ünvanlanmış müraciətində isə belə deyilirdi: "...Bizi hər vasitə ilə öz dədə-baba torpağımızdan çıxarmağa çalışırlar. Lakin biz heç bir provokasiyaya getmirik. Təminatımızı pozmuracağıq və ümid edirik ki, xalqımız səsimizi eşidəcək". Təəssüf ki, Azərbaycan rəhbərliyi nəinki bu kəndin strateji əhəmiyyətini başa düşüb ona kömək göstərdi, əksinə, kəndin çıxarılmasında da az rol oynadı. Azərbaycan KP MK-nın II katibi V.Polyaniçko 1991-ci il avqustun 7-də Nüvədiyə getmiş, kəndin nümayəndələri ilə görüşmüş, onların təhlükəsizliyinin Azərbaycan hökuməti tərəfindən təmin ediləcəyini bildirsə də, həmin gecə Nüvədinin boşaldılması əməliyyatı həyata keçirilmişdi.

1991-ci ilin avqustun 8-də rus hərbiçilərinin köməyi ilə Nüvədi zor gücünə boşaldıldı. Bu işdə rus əsgərləri erməni quldur dəstələri ilə birlikdə hərəkət edirdilər. Həmin günlərdə "Azərinform"un Azərbaycan DTK-ya istinadən yaydığı məlumatda bildirilirdi ki, avqustun 8-dən 9-na keçən gecə hərbi qulluqçular kəndi tərk etməyə məcbur olaraq,

erməni quldur dəstələri-nin qarşısında onu müdafiəsiz qoymuşlar. Ermənistan xüsusi polku komandanlığının nümayəndələri kənd sakinlərindən dərhal

tələb etmişlər ki, Ermənistan ərazisinə təcili türk əlçəklər, çünki onların təhlükəsizliyinə təminat vermirlər. Məlumatda Nüvədinin boşaldılması əməliyyatına Ermənistan daxili işlər nazirinin müavini Qriqoryanın rəhbərlik etdiyi də bildirilirdi.

Kənd əhalisinin məcburi köçürülməsi zamanı ermənilər 65 yaşlı Hətəmxan Hətəmxanovu güllələyərək qətlə yetirdilər.

Axırıncı türk kəndi Nüvədinin boşaldılması ilə ermənilərin etnik təmizləmə siyasəti başa çatdı. Bu siyasətin həyata keçirilməsində sovinist dairələrə yanaşı Meğri rayon partiyası da hökumət orqanları da xüsusi fəallıq göstərdilər. Bununla da Ermənistan monoetnik ölkəyə çevrildi.

Bu gün bütün Azərbaycan əhalisi kimi nüvədililər də Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyev cənablarının uzaqgörən siyasəti sayəsində Qərbi Zəngəzura, o cümlədən Nüvədiyə başlanacaq Böyük Qayıdışı səbirsizliklə gözləyirlər...

Əsəd Qurbanlı
dosent, tarix üzrə
fəlsəfə doktoru